

MƏDƏNİYYƏT DÜNYASI

Elmi-nəzəri məcmuə

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti,
XXVI buraxılış, Bakı, 2013

МИР КУЛЬТУРЫ

Научно-теоретический сборник

Азербайджанский Государственный Университет Культуры и Искусств,
XXVI выпуск, Баку, 2013

THE WORLD OF CULTURE

Scientific-theoretical bulletin

Azerbaijan State University of Culture and Art, XXVI edition, Baku, 2013

UOT 78.08:801.81

Xanım Əliyeva

Azərbaycan Milli Konservatoriyasının baş müəllimi

AZ - 1073, Bakı ş., H. Cavid pr., 25

Email: aliyeva.81@mail.ru

ŞİRVAN AŞIQ HAVALARININ MELODİYASINA DAİR

Xülasə: Təqdim olunan məqalə ənənəvi Şirvan aşıq havalarının melodik aspektinə həsr olunub. Müəllifin Şirvan aşıq havalarının melodiya təhlili bu mühitə məxsus havaların melodiya xüsusiyyətlərini, özünəməxsus melodik ifadə tərzini və üslubunu müəyyən edir.

Açar sözlər: Şirvan aşıq mühiti, aşıq havaları, melodiya təhlili, melodik ifadəlilik, melodiya üslubu.

Aşıq havalarının nəzəri araşdırılmasında melodiya aspekti mühüm rol oynayır. Melodiya nəzəriyyəsindən və musiqinin melodik təhlilinə dair araşdırmalardan belə nəticə alınır ki, xalq musiqisinin növ və janrlarının tədqiqi zamanı melodiya aspektinə müraciət olunması istər janrın, istər fərdi sənətkarın, istərsə də yerli arealın özünəməxsus musiqi dilini və üslubunu müəyyən etmək üçün başlıca şərtidir. Bu baxımdan, Şirvan aşıq havalarının melodiya təhlili bu mühitə məxsus havaların melodiya xüsusiyyətlərini, özünəməxsus melodik ifadə tərzini və üslubunu müəyyən etmək üçün aktual nəzəri əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan musiqişünaslığında aşıq musiqisinə dair tədqiqatlar göstərir ki, Ə. Eldarova, T. Məmmədov, A. Ozan Kərimli, K. Dadaşzadə, İ. Köçərli, T. Quliyeva melodiya xüsusiyyətlərinin təhlilinə də nəzəri əhəmiyyət vermiş, bu istiqamətdə maraqlı təhlillər aparmış, fikirlər irəli sürmüş, elmi nəticələr əldə etmişlər. Azərbaycan aşıq havaların nəzəri yanaşmalar Şirvan aşıq havalarının nəzəri təhlilində metodoloji əsas rolunu oynayırlar. Lakin təəssüf ki, bir-iki nümunə istisna olmaqla, bu tədqiqatlara Şirvan aşıq havaları cəlb olunmamışlar.

Musiqişünasların melodiya haqqında nəzəri tədqiqatları öyrədir ki, ayrılıqda götürülmüş musiqi əsərinin, xalq musiqisi nümunəsinin lad-məqam, intonasiya, forma, səsyüksəklik, melodik hərəkət, çoxsəslilik, metr-ritm kimi əsas struktur elementləri və ifadə vasitələri məhz onun melodiyasında cəmləşirlər. Bu mənada, melodiya geniş

mənəli anlayış kimi yanaşılması vacib nəzəri prinsiplərdən hesab olunur. Beləliklə, musiqisinin demək olar ki, bütün ifadə vasitələri melodiya ehtiva olunur və melodiya özünü büruzə verə bilir.

Bütün bunları nəzərə alaraq, Şirvan aşiq havalarının melodiya təhlilində melodiya anlayışına bir neçə aspektdən yanaşmışıq:

1. Melodiya musiqi fikrinin əsas daşıyıcısı kimi;
2. Melodiyanın quruluşu və melodiya struktur amil kimi;
3. Melodiya əsas ifadə vasitəsi kimi;
4. Melodiya formayaradıcı amil kimi.

Məhz yuxarıda deyilən fikirlər də nəzərə alınmaqla, biz Şirvan aşiq havalarını tədqiq edərkən, melodiya təhlilinə xüsusi nəzəri əhəmiyyət veririk. Belə ki, aşiq havasının əsas bədii və struktur xüsusiyyətləri məhz onun melodiyasına təzahür edir.

Melodiya təhlilinə havaların lad-məqam aspekti ilə əlaqəli yanaşmamız nəzəri-metodoloji əsaslara malikdir. Çünki məqam melodiya vasitəsilə təzahür edir. Digər tərəfdən, melodik ifadəlilik onun lad-məqam əsası ilə səciyyələnir. Görkəmli melodiya nəzəriyyəçisi L.A.Mazel bu barədə yazır: "Lad münasibətləri çox vaxt melodiyanın bu və ya digər ayrı-ayrı səciyyəvi-ifadəli cəhətlərini təyin edirlər... Melodiyanın inkişafı, hətta musiqili obrazın əsaslı surətdə və keyfiyyətcə dəyişməsi çox vaxt müəyyən dərəcədə (bəzi vaxt bütövlükdə) lad, lad-tonal, lad-harmonik vasitələrə əsaslanır." [1, 70]

Şirvan aşiq havalarının melodik özünəməxsusluğundan danışarkən, ifaçılıq amilinin də nəzərə almağı vacib sayırıq. Belə ki, ustad aşıqların hər birinin fərdi ifa tərz, oxu manerası, səs tembr, ənənəvi bir havanın variantlarının yaranmasına səbəb olur. Mühit daxilində bu və digər havanın hər bir yeni variantı isə ilk növbədə onun melodik quruluşunda və üslubunda özünü təsdiq edir. Aşiq musiqisinin görkəmli tədqiqatçısı professor T.Məmmədovun fikrincə, hər bir bölgədə ənənəvi havaların yaşaması, ötürülməsi və variantlarının yaranması məhz ustad aşıqların ifaçılığı ilə bağlıdır. [2].

Şirvan aşiq havalarının bəzi melodiya xüsusiyyətləri üzərində dayanaq.

Birincisi, Şirvan aşiq havalarının melodiya quruluşuna və ifadəliliyinə muğam ifaçılığının təsirini qeyd etməliyik. Muğamın təsirini xüsusilə aşiq oxumalarının reçitativ üslubunda aydın müşahidə edirik. Meloreçitasiya aşiq havalarında vokal ifanın başlıca üslubu kimi özünü göstərir. Bu təsir cümlələrin sonunda aşığın muğam tərzli melodik kadans oxumalarında özünü göstərir.

İkincisi, aşiq havalarının melodik quruluşunda, melodiyanın hərəkətində, ifadəliliyində təkrarlıq, sekventlik, metir-ritm, intonasiyanı kimi amillər prinsipial əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, intonasiya, motiv, fraza və cümlələrin təkrarlanması melodik məzmunun struktur və bədii aspektlərini təşkil edir. Təkrarlanma statik və ya variantlı ola bilər. Şirvan aşiq havalarında da belədir. Havalarda istər intonasiya və motiv özlərinin təkrarlanması, istərsə də fraza və cümlələrin təkrarlanması tez-tez müşahidə olunur. Bu təkrarlar eyni zamanda havaların melodik ifadəliliyinə təsir göstərir, melodik məzmunun qurulmasına xidmət edir.

Şirvan aşiq melodiyasında təkrar quruluşlar istər havanın instrumental, istər oxuma hissələrində özünü göstərir. Şirvan havalarının bir əsas xüsusiyyəti də aşığın oxuduğu frazaların, cümlələrin instrumental ifadə balaban tərəfindən təkrarlanmasıdır.

Melodiyada təkrarlanmaya əyani nümunə kimi "Döymə Kərəmi" havasının instrumental gışınə diqqət edək. İlk növbədə bu ənənəvi Şirvan havası rast məqamına əsaslanır, lad-tonallığı mi bemol rəstdir. Havanın musiqisi tez templi və marşvaridir, 2/4 vəznə ifa olunur. Misraların reçitativ oxunması 2/4 və 4/4 vəznin növbələşməsi ilə baş

verir. Aşıq ansamblı tərəfindən çalınan girişdə aparıcı melodik xətt saz və balabana malikdir. Girişdə hər biri üç frazadan ibarət iki melodik cümlənin variantlı təkrarlanmasını müşahidə edirik:



Meloreçitativ ifa “Döymə Kərəmi”də aşıq oxumasının melodik üslubunu nümayən edir. Burada mayə pilləsi üzərində dayanmaqla ardıcıl intonasiya etmə, yaxın məsafəli sekunda səsinə, yəni mayənin üst aparıcı tonuna keçib mayəyə qayıtmaqla intonasiyalanma melodiya muğam reçitativliyi aşılayır. Bu reçitativ oxumada məqam pillələrinin IV-V-IV ardıcılığı havada məxsusi məqam intonasiyası yaradır. Digər tərəfdən, iki mühüm xüsusiyyət - meloreçitativin bir səsdə dayanmaqla ifası və bir hecanın bir səslə oxunması melodiyanın muğamvari reçitativliyini səciyyələndirir:

Allegro moderato, marciale

recitation

Aşıq

De-yi-rəm bir so-na sal-la-nub çıx-dı xa-nə-dən Süz - müş oy-la-ğı-na gəl-di qa-yıt-dı.

Ax-tar-dı səy-ya-dın ta-pa bil-mə-di ey Ax-tar-dı səy-ya-dın ta-pa bil-mə-di

Gör-düm ki pe-şi-man ol-du qa-yıt-dı ey Gör-düm ki pe-şi-man ol-du qa-yıt-dı

Sə-nə nə nəm qur-ban, ay göz-lə-ri qa-ra ey

Not yazısından göründüyü kimi, birinci kupletdə aşıq oxuması kiçik, yəni b.2 diapazonludur (es¹-f¹). Aşıq oxuması havanın melodiya quruluşunda və ifadəsində reçitativlik, musiqili nitq yaradır, bu xüsusiyyət isə melodik üslubu şərtləndirir. Belə ki, melodiyanın mayə səsi (mi bemol) üzərində statik hətəkəti, üfüqi səsyüksəklik xəttini dəyişmir. Lakin birinci kupletin ifasında aşıq oxuması məqamın V pilləsinə də meyllənir, başqa sözlə, reçitativ tərzli melodiya x.1 və x.2 intervalları ilə qurulur ki, bu da oxumanın rast məqamına xas olan intonasiyasını yaradır:



İkinci kupletin instrumental girişi birinci kupletdən tamamilə fərqlənir. Aşıq oxumasında isə misralar muğamvari improvizəyə daha geniş yer verilir. Lakin ikinci kuplet birincidən müəyyən qədər fərqlənsə də, onların ümumi melodiya və məqam

məzmunu dəyişmir. Bu baxımdan, havanın kuplet quruluşu variantlı səciyyə daşıyır. Maraqlıdır ki, ikinci kupletin instrumental girişində təkrarlanma özünü sekvensiya şəklində göstərir. Melodiyanın aşağı və yuxarı hərəkəti onun dalğavariliyini təmin edir, melodik ifadə daha da zənginləşir.

Sekvensiyalar isə melodiya quruluşunu daha konstruktiv və daha aydın edir. Bu sekvensiyaların məqam məntiqi melodiyanın pilləvari hərəkətinə səbəb olur. Melodiyanın “aşağı-yuxarı-aşağı” hərəkət modeli sekvensiyalar ilə qurulur ki, nəticə etibarilə melodik fikir mayadə tamamlanır.

Allegro moderato, marciale



“Döymə Kərəmi”nin ikinci kupletinə girişin not yazısından göründüyü kimi, burada üç sekvensiya vardır. Birinci sekvensiya aşağı hərəkətlidir, 1-6 xanələri əhatə edir və üç həlqədən (qurumdan) ibarətdir ki, hər sekvensiya həlqəsi də iki xanəlidir. Melodiyanın 7-8 xanələri sekvensiyalar arasında əlaqələndirici rolunu oynayır. Daha sonra (xanə 9-12) yuxarı hərəkətli sekvensiya başlayır. Bu melodik sekvensiya 4 xanəlidir və hər xanə bir sekvensiya həlqəsini təşkil edir. Üçüncü sekvensiya isə yenə də aşağı hərəkətlidir (xanə 13-16), iki həlqədən ibarətdir və hər bir sekvensiya həlqəsi iki xanəlidir. Bu sekvensiya bitdikdən sonra melodiya yenə də aşağı hərəkət edir. Lakin melodiyanın davamı sekvensiyalı olmasa da, sekventdaxili motivlərə, intonasiyalara əsaslanır.

Bu nümunədə melodiyanın daha bir özəlliyi onun diapazonu ilə xarakterizə olunur. Belə ki, melodiyanın hərəkəti rast məqamının IX pilləsindən (do) başlayır və aşağıya, mayəyə doğru hərəkət edir. Melodiyanın dalğavari hərəkəti və böyük diapazonu onun inkişafly quruluşunu yaradır. Birinci kupletdə melodiyanın statik reçitativ quruluşu ilə müqayisədə ikinci kupletin belə melodik inkişafa malik instrumental giriş ilə başlaması, havanın bədii ifadəliliyini daha da zənginləşdirir.

Bəzi havalarda əsasən sekundalar ilə qurulan pilləvari oxuma zamanı tersiya sıçrayışına yol verilir ki, bu da melodiya reçitativ-danışıq intonasiyası aşılayır. Məsələn, bu xüsusiyyəti “Ayaq Şeşəngi” havasında izləyək:



A dos-lar Kür - də-mir, Ağ-daş gö-zü-dür



Ağ-su-dur, Göy - çay-dır qa-şı Şir-va-nin.



Ağ-su do-lay - la-rı o-nun qı - rı-şı



Doğ-ma Şa-ma - xı -dır şa-nı Şir-va- nin.

Not yazısından görüldüyü kimi, 4 misranın oxunması müəyyən melodik qanuna uyğunluğa əsaslanır. Belə ki, şeirdə olduğu kimi, melodiya da “qafiyələnmə” vardır. Birinci ilə üçüncü frazalar və ikinci ilə dördüncü frazalar təkrar olunmaqla, melodiyanın da şeirə uyğun “qafiyələnməsini” yaradırlar. Bu aşiq oxumasında, birinci misra do şurun kvinasından başlayaraq, aşağı hərəkətlə mayənin üst tersiyasında dayanır. Meldoianın hərəkəti məqamin VIII-VII-VI ardıcılığına əsaslanır. İkinci misranın oxunuşunda isə melodik fraza aşağı enişli hərəkətlə mayədə (do) bitir: VIII-VII-VI-V-IV. Sonrakı iki misranın oxunması bu iki misranın variantlı təkrarı ilə baş verir.

“Ayaq Şeşəngi” havasının melodiyası recitativ melodiyaadır. Bir hecanın bir səs ilə oxunması da recitativ üslubu təsdiq edir. Lakin maraqlı bir məsələ də pilləvari aşağı hərəkətli melodiya özünü göstərən tersiya intonasiyalarıdır. İkinci misrada “g-es-g”, üçüncü misrada “b-g”, dördüncü misrada “e-g” tersiya hərəkətləri buna misal ola bilər. Oxumanın bu tersiya intonasiyaları melodiyaaya danışiq, nitq xarakteri aşılayır və onun recitativ ifadəliliyini daha da artırır.

Ədəbiyyat:

1. L.A.Mazel. Musiqi əsərlərinin quruluşu. Dərs vəsaiti. Tərcümə edən G.Hüseynova. – B.: Maarf, 1988. – 516 s.
2. T. Məmmədov. Azərbaycan xalq-professional musiqisi: Aşiq sənəti. Dərs vəsaiti. - B.: Şur, 2002. – 96 s.
3. Л.А.Мазель. О природе и средствах музыки: теоретический очерк. – М.: Музыка, 1983.- 72 с.

Ханым Алиева

О мелодии Ширванских ашыгских напевов

Резюме

Статья Х.А.Алиевой посвящена мелодическому аспекту традиционных ашыгских напевов Ширванского региона. Автор анализирует мелодию напевов, раскрывает их локальные особенности. По мнению автора, речитативность является одной из основных свойств мелодии ашыгских напевов.

Ключевые слова: Ширванский ашыгский регион, ашыгские напевы, мелодия, мелодический анализ

Khanim Aliyeva

About the melodies of Shirvan ashig songs

Summary

This article by Aliyeva Kh. A. is devoted to melody aspect of Shirvan ashig songs. Author analyses peculiarities of melodies of traditional ashig songs (hava).

Keywords: Shirvan ashig area, traditional ashig songs, melody, peculiarities of melodies

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 06.11.2013

Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 15.11.2013

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 04.12.2013

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı: sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Ellada Hüseynova

ADMİU-nun Elmi Şurasının 05 dekabr 2013-cü il, 03 sayılı qərarı ilə çap olunur.